

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

NYELV, OTTHON ÉS FELELŐSSÉG SZÍNREVITELE KORTÁRS MAGYAR VÁROSVERSEK BEN

Bevezetés

■ Tanulmányomban¹ a kortárs magyar költészet olyan darabjaival foglalkozom, amelyek a város színrevitelén keresztül tematizálják az egyén anyanyelvéhez és saját környezetének földrajzi teréhez való viszonyát, valamint az e viszonyban benne rejlő felelősség tapasztalatát. Az elemzéseket megelőzően röviden felvázolom, milyen jelentőségre tett szert a nyelv és a földrajzi tér a 18–19. századi nemzetépítési programokban, a nemzeti kultúra létrehozásának kontextusában. Ezt követően Jacques Derrida *A másik egy nyelvűsége* című kötetének ötödik esszéje alapján teszek kísérletet a nyelvi/kulturális azonosulás (és azonosság) teljességével kapcsolatban felmerülő huszadik századi kihívások megfogalmazására. Derrida írása nemcsak a nemzetállamok „alatti” (vagy utáni) világ posztmodern állapotának értelmezéstörténetébe íródik bele, hanem összekapcsolható a posztkoloniális irodalomelmélet – Edward Said, Homi K. Bhabha, Gayatri Spivak és mások műveinek – széles körű elterjedésével is. Utóbbi, a nemzetállam konstrukciója által elfedett lokális közösségek és helyi identitások saját „hangját”, megnyilvánulási formáit kereső kritikai elméletek a szocialista blokk szétesését követően Kelet-Közép-Európában, így Magyarországon is ismertté váltak, s mindez jelentősen hozzájárult a magyar irodalom regionalitás-diskurzusának megújulásához is.

A téma elméletileg reflektált, átfogó - a határon túli és emigráns magyar irodalmakra fókuszáló – történeti feldolgozása sajnos még fájó hiánya a magyar irodalomtörténet-írásnak, ugyanakkor az elmúlt három évtizedben a legváltozatosabb formákban felbukkanó² regionalitás-diskurzus alakváltozatainak értelmezése a legfrissebb kortárs magyar irodalom felől is megközelíthető, amelyhez aktualitást ad többek között a *Kolozsváros* antológia³ 2019-es megjelenése is. E tanulmányban, részint az említett gyűjteményből szemezgetve, Balla Zsófia, Egyed Emese, André Ferenc, valamint a pécsi Mohácsi Balázs verseinek városrepresentációin keresztül igyekszem megvilágítani a földrajzi térhez fűződő viszony különböző megközelítéseit, az *otthon* és a *felelősség* fogalmait állítva az értelmezés fókuszába.

Nyelv, közösség, földrajzi tér, nemzetállam (19. század)

■ Ha elfogadjuk Ernest Gellner híres elméletét, miszerint a 18–19. századi nemzetállamok létrejötte mögött voltaképpen az igen tagolt, kulturálisan heterogén agrártársadalomból az ipari társadalomba való átmenet áll, s a nemzet mint szimbolikus érzelmvilág a modernitással felbomló helyi kultúrák és lokális identitásminták *helyett* kínált közösség-szervező alternatívát,⁴ könnyen belátható, hogy a század nemzetépítési programjainak igen sokféle kulturális formát, identitáskonstrukciót kellett magukba olvasztaniuk. A többé-kevésbé homogén kultúrával bíró nemzet „elképzelt közösségének” (B. Anderson)⁵ létrehozása nem volt egyszerű feladat a Habsburg Birodalom keretei között nemzeté szerveződő Magyar Királyság elitje számára sem. Ahogy A. Gergely András klasszikus tanulmányában kifejti, a magyar nemzetépítés kezdetén, már a 19. század első évtizedeiben is két konkurens nemzetkép – a francia típusú „államnemzeti” és a német típusú „kultúrnemzeti” koncepció – vetélkedett egymással, amelyek mellett a század második felében megjelent még egy darwinista és egy historizáló változat

is.⁶ A nemzettudat 19. század előtti sajátos rétegzettségéből - amelyben egyszerre volt jelen a 16-17. századi (politikai jellegű) hungarustudat, a szülőföldhöz kapcsolódó patriotizmus, illetve a köznép számára is hozzáférhető nyelvi-etnikai csoportképzet – hosszú időbe telt létrehozni egy egységes nemzetkép reprezentációját, ami természetesen számos politikai vitát eredményezett mind a reformkorban, mind a század utolsó évtizedeiben.⁷ Jóllehet távolnétzből az 1867-es kiegyezés révén létrejött Osztrák–Magyar Monarchia és vele együtt a „magyarosító” asszimiláció programja valóságos sikertörténetnek tűnik, az 1868-as nemzetiségi törvényben testet öltött magyar politikai nemzet Deák Ferenc-i koncepciója voltaképpen eredendően halálra volt ítéelve. A korszak politikai gondolkodói egészen a Monarchia felbomlásáig (1918) nem tudtak megoldást találni a magyar mint államalkotó (politikai) nemzet és a magyarság mint nyelvi-etnikai értelemben homogén csoport viszonyának problematikájára, ami lehetetlenné tette egyúttal a magyarországi (szláv, román, német) nemzetiségek kérdésének érdemi rendezését is. Az 1920-as trianoni békeszerződés következményei, illetve a szomszédos államokká szerveződő nemzetek Magyarországgal kapcsolatos magatartása pedig visszamenőlegesen igazolták a magyar politikai nemzet elképzelésének megvalósíthatatlanságát és az önmagukat a magyar nemzetállam polgárainak tekintő, de a magyarság szupremáciáját, kultúrfölényét elismerő nemzetiségek békés együttélésének illuzórikusságát.⁸

Amennyire heterogén reprezentációkból, identitásmintákból jöttek létre és a legkülönbözőbb érvrendszerek által artikulálódtak a nemzetté válás magyarországi programjai, legalább annyira sokféle elképzelés forgott közszájon az ún. „nemzeti lényeg”-nek, a magyar nemzeti identitás legfontosabb alkotóelemeinek mibenlétéről. A 19. század első évtizedeitől a jelenkorig igen impozáns katalógusa jött létre a magyarság legerősebb közösség-összetartó szimbólumainak, narratíváinak és mítoszainak,⁹ ugyanakkor az a feltételezés, miszerint „*nyelvében él a nemzet*”, azaz hogy az egy nemzethez tartozás legfontosabb hivatkozási pontja (ha tetszik: „kritériuma”) a közös nyelv, manapság is evidenciának tekinthető. Jóllehet az ebben a formájában Döbrentei Gábortól ismert, valójában a 18. század végéig visszavezethető szállóige¹⁰ igen hamar, már a 19. század közepére közmondássá válik,¹¹ a reformkori nemzetépítés időszakában korántsem egyedül a nyelv volt „versenyben” a magyarság nemzeti lényegének megragadásáért vívott vetélkedésben. Hasonlóan fontos, a nemzeti nyelvhez mérhető szerepet töltött be a nemzettel kapcsolatos diskurzusokban a nemesi jogokat megalapozó ősi alkotmány¹² képzete és az országot egyetlen testként tételező Szent Korona-tan,¹³ a nemzeti karakter (vagy alkat),¹⁴ illetve a magyarság birodalmi terepnumát megtestesítő nemzetiesített földrajzi tér, annak metaforikus nemzeti tájaival (Balaton, Alföld, Erdély stb.).¹⁵

Utóbbi képzetrendszerek mindegyike megmaradt bizonyos fokig a magyar nemzetről való gondolkodás történetében, és – persze különböző súllyal és formában – ezek ma is gyakran használt elemei a nemzetről szóló diskurzusok eszköztárának. Ugyanakkor az is látható, hogy a nemzeti identitás legnagyobb „hatókörű”, stabil elemei, amelyek nem csupán a nemzeti elitek (értelmiség, politikai osztály stb.) számára teszik hozzáférhetővé az egy nemzethez tartozás érzetét és alkotmányos alapját, az manapság is a közös nyelv és a közösen birtokolt földrajzi tér. Mint fentebb utaltunk rá, a 19-20. század politikai-közéleti-irodalmi vitáinak versengő nemzetkoncepcióiban számos variánsa megjelent az egy nemzethez való tartozás legfontosabb eredőinek – közös intézmények, nyelvi-etnikai nemzettudat, közös történelem, nemzeti sors és karakter stb. –, azonban a 20. század nagy történelmi traumái (háborúk, kitelepítések, majd a nemzetiségi kérdés államszocialista negligálása) bebizonyították, a nemzetiségi autonómiatörekvések legfontosabb közös alapja elsősorban a nemzeti nyelv használatának joga illetve a földrajzi tér fölötti rendelkezés kérdése maradt. A következőkben Jacques Derrida *A másik egynyelvűsége* című kötetének egyik fejezete segítségével járjuk körül a nyelvi azonosulás 20. századi megkérdőjeleződését, ezt követően a tanulmány azt igyekszik bizonyítani, hogy az anyanyelv használatával (és birtoklásával) kapcsolatos percepciók igen hasonlatosak a közös térhasználat értelmezési mintázataihoz, s vizsgálja, hogy ez miként reprezentálódik a kortárs magyar lírában.

Jacques Derrida az azonosulásról (A másik egynyelvűsége, 5. esszé)

■ E tanulmány nem kívánja filozófiai és irodalomelméleti kontextusba emelni és történeti igénnyel tárgyalni Jacques Derrida életművét, csupán egyetlen, a téma szempontjából igen releváns szövegére utal. A francia filozófus egyik késői műve, *A másik egynyelvűsége avagy az eredetpoézis* [*Le monolingüisme de l' autre*] először 1996-ban jelent könyv alakban, és már igen korán, 1997-ben elkészült magyar fordítása is.¹⁶

A kis kötet, mely Derrida egy 1992-es frankofónia-konferencián (Louisiana, State University) elhangzott eladásának bővített és szerkesztett változatát tartalmazza, különleges helyet foglal el az életműben. Maga a könyv, hasonlóképp Derrida más kötetének szerkezetéhez (és eltérően az 1967-es *Grammatológia* szikár gondolatmenetétől), hosszabb-rövidebb esszék összefűzéséből keletkezett, melyek egységét, koherenciáját voltaképpen az anyanyelvhez fűződő viszony teremti meg. Ugyanakkor a szöveg Derrida korábbi nyelvfilozófiai témájú műveihez képest igen személyes hangvétellű: legtöbb fejezete párbeszéd formában íródott, s előtérbe állítja a filozófust mint egyént és magánembert is. Az anyanyelvvel kapcsolatos hipotézisalkotás és argumentáció lassan építkező munkájába beleszövődik Derrida élettörténete: szocializációja, a francia nyelvhez és kultúrához való viszonya is. Nem kevés oldalt szán a francia töriénelem bizonyos eseményei értelmezésének, beszél a zsidóságról, a második világháborúról, a 20. század történelmi traumáiról, a gyarmatosításról – így a kötet sokkal több kulturális-társadalmi összefüggést tárgyal, mint a korábbi nyelvelméleti munkák. (Ez a társadalmi „tekintet” a *Grammatológiának* inkább csak a második nagyobb egységében erősödik fel, bár nélkülözi *A másik egynyelvűsége*re jellemző személyességet.)¹⁷ Az anyanyelvhez való viszony különböző megközelítéseit a „csak egy nyelvem van, és az nem az enyém” tételmondatára építi fel, számos történeti példázaton és személyes, önéletráscrerű epizódon keresztül árnyalva a gondolatmenetet. A tartalmassága mellett is kifejezetten olvasmányos és lebilincselő értekezés voltaképpen az európai kultúrára jellemző azonosság- és azonosulásmítosz hatásos kritikáját adja, az anyanyelvének kiszolgáltatott, abba bezárt, de azt birtokolni nem képes egyént állítva érvelése középpontjába. Derrida gondolatmenetének ezúttal csupán egyetlen részletét idézzük behatóbban, a könyv ötödik esszejét, amely az anyanyelvvel kapcsolatos megbánás és felelősség fogalmain keresztül elvezet minket a kortárs magyar város-versek értelmezéséhez.

„Jelenlegi fogalma szerint az önéletrajzi emlékezés azonosulást feltételez.” – indítja az esszét Derrida, műfajilag is utalva a könyv (dialógusos formában szerveződő) első négy egységének személyes voltára, ezután pedig az azonosság-azonosulás problémájával kezd foglalkozni. „Egy azonosság – írja – soha nem adott, kapott vagy megszerzett, nem, egyedül csak az azonosulás végeérhetetlen, meghatározatlanul agrémszerű folyamata tart.”¹⁸ Az azonosság fogalmát tehát nem eleve adott általános elvnek, tényállásnak tekinti, hanem az azonosulást mint *folyamatot* (ha tetszik: az egyén azonosulási *kényszerét*), mint végeérhetetlen cselekvést helyezi a középpontba. Mindez, az azonosulás kényszere pedig – számunkra észrevétlenül – el is árulja magát a nyelvhasználat közepette: „Eleve tudni kell, hogy amelyik nyelven az én mondom, azon *magam* mondom. Éppúgy gondolunk itt az *én gondolkodom*-ra, mint a nyelvtani vagy nyelvészeti *én*-re, a *magam*-ra és a *mi*-re a maguk azonosulási állapotában, ahogyan azt a kulturális, szimbolikus, szociokulturális alakzatok megformálják.”¹⁹ Egy bekezdéssel később pedig már az én-alkotás kapcsán konkrétan is kétségessé teszi a(z én-)azonosság lehetőségét. „A kérdéses *én* kétségkívül *kialakult*, hihetnénk, legalábbis ha tehetnénk, ha az azonosságzavar, amiről az imént beszéltünk, nem pontosan magának az *ennek* a megalkotását, az *én-mondás*, a *magam-én* [*moi-je*] kialakulását vagy egy prelogikus ipseizás mint olyan megjelenését érintené.” A magunk által elképzelt én konstrukcióját, illetve annak kialakult, „már meglévő” voltát azért nem tekinthetjük adottnak, mivel ez az én egy megfoghatatlan, meghatározhatatlan „[...] föllehetetlen *helyzet* helyén *alakulna ki*, mely mindig máshová, egy másik dologra utal vissza. A *nyelv* [...] tehát e szó valamely elhelyezhetetlen tapasztalatában *helyezkedne el*.”²⁰

Utóbbi állításai két szempontból is figyelmet érdemelnek. Elsősorban az azonosság-azonosulás lehetetlenségével – és a nyelv révén szemléltetett helyetszerűségével – Derrida megerősíti a dekonstrukció nyelv- és világlátásának azon alaptételét, mi-

szerint abszolút középpont nem létezik, miként nincs végleges értelmezés sem. A nézőpontok, megközelítések, viszonyulások kontrollálhatatlanul termelődnek, újakat hoznak létre önmagukból, s mindez a végleges értelmezést kereső interpretátor számára rávilágít a nyelvi megnyilatkozások helyzetéhez kötöttségére s e helyzet megfoghatatlan, cseppfolyós voltára. Másfelől pedig az, amit Derrida a nyelvhasználat kapcsán az azonosulásról mond, a helyzet/elhelyezkedés fogalmi révén elvezet minket az elemzendő versek vonatkozásában is kulcsfontosságú helyzettudat kérdéséhez. A helyzettudat – melyről az erdélyi magyar irodalom ideológiai háttérének kontextusában Cs. Gyimesi Éva írt mondhatni megrázó erejű monográfiát²¹ – egyszer mind azt az aktuális (váltakozó, mozgásban lévő) percepcióra alapozódó attitűdöt is jelenti, melyben az egyén kialakítja a környezetéhez való viszonyát. Része az identitásnak, de jellegéből – helyzetszerűségéből – adódóan változékony és egyénenként másképp megnyilvánuló eleme annak. A következő versértelmezések részben pont erre: a konkrét társadalmi-kulturális szituációhoz – térhez és időhöz - kötött helyzettudat egyéni reprezentációjára és ennek sokféleségére irányulnak majd.

Miután Derrida saját személyes példájára visszautalva hosszabban kifejti a nyelvbe (akár a franciába, akár a nem francia algériai nyelvekbe) való belépés nyelv általi kettős tiltását s e tiltás hullámverés-szerűségét, e bezárt világon való túllépés, egyfajta határátlépés egyetlen módjaként – a *Grammatológia* ekkorra már három évtizedes téziséét visszahangozva – az írást jelöli meg. Írásnak „a nyelv szerelmes és reményvesztett elsajátításának bizonyos módját” nevezhetjük. „[M]inden tiltott idiómát, egy új idiómát szerelmes és féltékeny bosszúját, mely megkísérli helyreállítani a nyelvet, és azt hiszi, hogy egyúttal újra feltalálja, végre formát ad neki (de előbb deformálja, reformálja, átfurmálja), megfizeteti a tiltás árát, vagy – ami kétség kívül egyre megy – megszabadul mellette a tiltás árától.”²² A nyelv kettős tiltásának árától az írás „különös szertartásai”, „titkos ünnepei” révén megszabaduló egyén emancipatorikus képe után Derrida felteszi a kérdést, hogy miképp is irányíthatjuk ezt a „lehetetlen elsajátítást, önmagunk beírását a nyelvbe”. Ez a beírás az általunk is védeltetett (de tőlünk is védett) nyelvvel szemben egyszerre panasztételként és bánatként tételeződik Derrida szerint. „Itt valamiféle eredendő bánatra kellene gondolni, ugyanis még csak egy veszteséget sem sirtat: nem volt semmi veszteni valóm, *tudomásom szerint*, a francián, a gyász gyászoló nyelvén kívül. Egy ilyen bánatban az ember maradandóan gyászt visel azért is, amivel soha nem bírt.”²³ Ez az eredendő bánat és gyász, melyben felsejlik a (nyelvi és fizikai) otthonnal szembeni felelősségvállalás súlya is, elvezet minket a kortárs magyar irodalom városverseihez.

A földrajzi tér megközelítései kortárs magyar városversekben

■ Amennyiben a kisebbségi irodalom koncepcióját nem (csak) valamilyen földrajzi-történeti, geopolitikai szempontból meghatározható irodalmi réteg-nyilvánosságként, hanem nyelvi konstrukcióként²⁴ tételezzük, nem meglepő, hogy a kortárs határon túli (leginkább erdélyi) magyar irodalmi szövegek olvasásakor gyakran szembetaláljuk magunkat az egyén nyelvi és kulturális azonosulásának színrevitelével. Jól látható, hogy az 1990-es évek kulturális-politikai változásai nyomán mennyire érzékenyen reagált az erdélyi irodalom a posztkoloniális elméletek és a (közvetve) Derrida által is tárgyalt kérdésekre. Majd’ harminc évvel a rendszerváltozás és a szocialista blokk szétesése után a 2019-es *Kolozsváros* kötet erőteljes versanyaga is azt az érzetet erősíti a befogadóban, hogy az azonosulás megragadása ma is nagy kihívása a regionális irodalmiságnak.²⁵

Balla Zsófiának, aki a hatvanas évek végén induló életművével kapcsolatot teremt a Forrás-nemzedékek írói és a kortárs erdélyi irodalom között, a 2016-os *Kolozsvár* című költeménye is bekerült a gyűjteménybe. A kötet számos szövegével szemben a *Kolozsvár* nem csupán funkciótlán, elejtett „Kolozsvár-nyomokat” tartalmaz, felvillantva az erdélyi kulturális centrum jellegzetes tételeit, hanem – Balla más verseihez hasonlóan – igen reflexíven igyekszik megvilágítani az egyént körülvevő közvetlen környezethez való viszonyt. E viszony különböző aspektusainak bemutatása természetesen leginkább a múlt idő érzékeltetésében ölt testet a versszövegben, némi József Attila-i utánérzést kölcsönözve a műnek: „Pislákol a hajnali rózsa. / Előmlik a völgy-

ben, mégsem találok / a helyet, ahol megszülettem”, illetve: „Nem tudom, ki lettem. És mire jó, / mit segít a belátás, / ha két embernek sem hangtompító.” Rövidesen azonban a városi tér használatának színrevitelével konkretizálódik az, amely az előbbieken az egyéni élettörténet perspektívájából tűnt jelentésesnek. Egy valamifajta új lakosság – új generáció? betelepülők? fiatalok? egy új világnak új dalnokai talán? – „bevették” Kolozsvárt. „Vagy inkább: belenőttek. [...] / Nem foltozgatnak régi házakat, / inkább elfogyasztják.” Az egyén környezetével kapcsolatos birtoklási vágya és - a nyelvhez hasonlóan – a tér uralásának lehetetlensége fejeződik a következő sorokban: „Övék a város. / A lógó kábelek, / a külvárosok szutykos és romos / – egykor virágzó, kertes – házai.” A jelen értékvesztett tapasztalatához pedig jó adag dac és keserűség társul: „Ez itt mind, mind új szerzemény / egy régi város elpiszkolt goblenén. / Mind az övék! Így az övék!” A költemény második részének (II. közepén itt következik be a fordulópont; a korábbi részletező felsorolások²⁶ után a beszélő szembeállítja az „ők és mi” perspektíváját, saját Bildungjából villantva fel képeket:

„Kivágott fák helye – az a miénk.
S százados házak, folt kísértetek:
Kuncz, Dsida, Kós, Karácsony, Járosi,
Janovics, Szabédi, Haynal, s ki még!
Hová lettek? Kivé?
Az új világot új, térképező nevek,
nyomvonalak szabják, à la Cluj,
másfajta szó csattog a szélben,
meghittén másfajta beszéd pörög –
s új nagyapák sírja Monostoron
otthonosan visel betont és művirágot.”²⁷

A nyelvtani birtokos viszonyban kifejeződő beszélői viszonyulás (‘ez az övék – ez a miénk’) e katalogizáló kifejtésének két, egymást ki nem záró értelmezést is adhatunk. A szembeállítás felfogható egyrészt nemzedékváltásként (vagy -törésként), amely által megkérdőjeleződnek a *szóértés feltételei* a „régiek” és „újak” viszonyában. Az irodalomtörténet generációs struktúráinak különös figyelmet fordító erdélyi irodalmiság kontextusát²⁸ is számításba véve a vers sok-sok jelzése megerősíteni látszik ezt az értelmezést. Az élettelen tömegcikkkel szembeállított fák organikus képe: az erdélyi nagy elődök, tudósok, költők mint szocializációs jelölők citálása; az „új Kolozsvár” által beszélt új nyelv gyanús érthetlenségének sejtetése, illetve az utolsó strófában Bretter György említése is ezt támasztja alá. Ezen érték kategóriák pedig egy klasszikus aszimmetrikus ellentétpárt hoznak létre a hiányában is létező dicső múlt és a látványos, elterpeszkedő értékvesztett, hamis jelenkor között. Egy másik perspektívából e reláció értelmezhető civilizáció és kultúra (Norbert Elias-i értelemben vett) szembeállításaként. Ebben a viszonyban az „új kolozsvári ember” csak a város használója, (el)fogyasztója – tehát a mindent leuraló, feltartóztathatatlan civilizáció tudatlan harcosa –, míg a vers beszélője a hely szellemén, annak kultúrája révén (Kuncz Aladáron, Dsida Jenőn, Szabédin és a többiekén keresztül) kapcsolódik a városhoz. A költemény utolsó strófája első megközelítésben inkább az előbbi interpretációt erősíti meg, ám ha visszaidézzük Derrida esszéjének zárógondolatát – „egy ilyen bánatban az ember maradandóan gyászt visel azért is, amivel soha nem bírt” – feltárul a mű egzisztenciális tétje. A szöveg legfontosabb kérdése voltaképpen nem más, mint az én megragadása az időben folytonosan változó földrajzi koordináták között, amely egy briliáns költői kérdés formájában összegződik a záró strófában: „A múlt szököár, és a zárlatig / Előre tolja báb-jaim. / Életem csupa jel. / Drága Bretter Tanár Úr! A hiányzóért miért / a jelenlévő, miért az élő felel?”²⁹ A jelen nem lévő másikért most felelő egyén képe visszamenőlegesen értelmezi a vers argumentációját, szóhoz juttatva a várostól való el-nem-szakadás mögötti *felelősségérzet* mindenhatóságát.

A *Kolozsváros* gyűjtemény egyébként igen impozáns verstermésében talán Balla Zsófia fent idézett és értelmezett költeménye helyezi leginkább filozófiai-egzisztenciá-

lis perspektívába az egyén és környezete viszonyát, igen személyessé és konkrétá is tette a kérdést a generációs struktúrák, valamint a civilizáció-kultúra kettőség kijátszása révén. A kötetbe került további Balla-költemények (*Képeslap; A bácsi kint a fák közt; Utazások*) szintén a *Kolozsváros* legjobb darabjai közé tartoznak; mivel azonban nem érintik kifejezetten a tér-nyelv-felelősség konkrét problematikáját, részletes elemzésük-től itt eltekintünk.

Izgalmasan világítja meg tér és nyelviség kapcsolatát Egyed Emese nagyon szépen megkomponált hosszú költeménye, a címében García Márquezt idéző *Száz sor magány* (2005). Kolozsvár – a város, az otthon – újra és újra történő elhagyását és az örök visszatérést egyszerre időbeli-szekvenciális módon, egyszerre pedig képszerűen megörökítő vers érdekessége az, hogy benne az eltávolodással-visszatéréssel kapcsolatos érzések, viszonyulások hangsúlyosan *grammatikai* példákön keresztül értelmeződnek:

„míg elhagyod Kolozsvárt
bereteszelheted az ablakot
ezért-azért
a tücskök visszamondják
hogyan készültél *eltévedt ragok*
hogyan bujkáltak lassú szavaid közt”³⁰

Az ember bereteszelheti az ablakot, elzárhatja önmagát a világtól, vagy elmenekülhet – de nyelve (anyanyelve) elárulja, csapdába csalja: „[...] értelmetlen a küszöbön megállnod / botlik az árnyék ácsorog veled / *a szó lehull a szó titokká foszlik / nem jó a szó négy fal között marad*”.³¹ S noha a szó nem alkalmas az érzések adekvát megragadására, önmagunk tudatos kifejezésére, megalkotására – Derridával szólva: „*én-mon-dásra*” –, mégis a nyelvbe kódolódik a helyzettudat megváltozása:

„a Fellegvár kapuin jött a dér
körülkémlelt a nyirkos városon
a mondat vert csapásáról letér
elhagylak rozszant szülővárosom”³²

A kötetben természetesen képviselteti magát a fiatalabb generáció is. Szabó T. Anna Szent Mihály templomáról ír („Ő lát, de én, ki napról napra nézem, / csak rálátok, és észre sem veszem”, *Szent Mihály temploma előtt, hétévesen*, 2014); Szálinger Balázs a hazavihető, „becsomagolható” Kolozsvár élményét igyekszik megörökíteni (*Hétutca*, 2018), a csiki származású André Ferenc szövegeiben pedig a város egyfajta *megtalált* otthonként konstituálódik, amely behálózza, saját képére formálja az embert. „[E]z a város becsorog zsebidbe, / hogy simogasson, és te ilyenkor mindig / azt hiszed, hogy a telefonod rezeg” – írja a slammerként elismerésre szert tett fiatal költő, majd pár sorral arrább az *otthonra találás* eszméjét mintegy a babajátékkal azonosítva forgatja ki:

„látod, így üzen neked, hogy terjeszkedik,
így tanulja meg arcodat,
és hazásat játszik veled,
mert közöttök van egymáshoz,
mint lehetednek a buszok
ablakán lecsapódó párához.”³³

A busz ablakán lecsapódó párának és az ezt kiváltó lehetet tulajdonosának találkozása pedig (Balla Zsófia elemzett költeményéhez hasonlatosan) némi József Attila-i ihletettséggel is felruházza a kötet záróversét.

Ugyanakkor a kortárs magyar irodalom regionalitásdiskurzusa nem kizárólag határon túli szerzők kisebbség-tematikájú szövegeiből épül fel; számos magyarországi recens irodalmi mű érintette egyén és földrajzi tér viszonyát az utóbbi tíz évben, ahogy a bevezetőben is kitértünk rá. Külön említést érdemel a pécsi költő, kritikus és szer-

kesztő, Mohácsi Balázs 2018-as debütáló verseskötete, a *hungária út, hazafelé* című kis könyv,³⁴ amelynek szövegei hangsúlyozottan egyetlen város, Pécs témája köré szerveződnek. A dél-dunántúli nagyváros jellegzetes paneljeit ábrázoló borítón elhelyezkedő kisbetűs cím (*hungária út, hazafelé*) már önmagában egy szembeállítás, noha nem tola-kodik az olvasó figyelmébe az első pillanatban. A pécsi urán-/egyetemvárost átszelő, valóban létező Hungária út és az azon való hazasétálás konkrétsága elfedi a címben megjelenő Hungária-haza dichotómiát. Ez a nem kellőképp tudatosított, nem túl didak-tikus konnotáció egyszerre véli megragadhatónak Pécs városa kapcsán Magyarország allegorikus nólakként (Hungáriaként vagy Pannóniaként) való megjelenítését, vala-mint a sokkal inkább lokális környezethez kötődő – és bizonyos értelemben személye-sebb – haza elképzelését. E címadással, illetve a jellegzetes pécsi tereket, perspektívá-kat és kulturális összefüggéseket felvonultató versekkel (*három szobor; magasház; huszonötösor; irgalmasok utcája, hazafelé* stb.) megidézi ugyan a hazafias költészet 18–19. századi hagyományát – amit több intertextuális utalás is megerősít³⁵ –, ugyan-akkor Mohácsi avantgárd metódusokat (szimultaneitás, áthallások, fragmentáltság, tö-redeztség, hirtelen stílusváltások, kiáltványszerűség stb.) remekül forgató poétikája kiforgatja, ironizálja a szövegek effajta, mondhatni konzervatív értelmezését.³⁶

Az első olvasásra szűk látókörűnek tetsző „*provinciális tekintet*” mögött tehát igen diverz, rétegzett intertextuális háló rejtőzik, amit a szerző, Mohácsi Balázs egy Ester-házy Péter-i illedelmes gesztussal fel is fed a kötet utolsó lapjain (*intertextualitás & kol-lázs*). A Bereményi Gézától és a Balaton együtttestől Peer Krisztiánon át Pilinszky Jáno-sig és Weöres Sándorig terjedő impozáns lista azt az érzetet erősíti, hogy Mohácsi könyve egy olyan Pécs-et (olyan „lassúvárost”) állít elénk, melyhez elsősorban nem kül-sőségein, jellegzetes helyein és „couleur locale”-ján keresztül tudunk kapcsolódni, ha-nem leginkább a városhoz kötődő (onnan kiinduló vagy ott összegződő) kulturális ha-gyomány révén.³⁷

A fent idézett Kolozsvár-tematikájú versek hasonlóan a földrajzi tér és az egyén vi-szonya a *hungária út, hazafelé* kötetben is nem ritkán a nyelven keresztül értelmeződik; a város működésének, dinamikájának a nyelv válik a metaforájává. Erre utal a város *négy nyelve délelőtt délután és este* című vers is, melyben a város hétköznapi, cikliku-san változó arcaihoz más-más beszédmódok és élethelyzetek tartoznak. „[H]étköznap délelőttökön a város más / nyelvet beszél iskolát kerülve / fogszabályozásra kérésztörve ki [...]”,³⁸ a lírai én pedig szemlélődő pozíciót felvéve értékeli környezetét és saját viszonyát ahhoz:

„megyek az utcákon furcsa szorongást érzek
Ugyanolyan mint máshol az élet
Kelet-európai vergődés lett
A nyugat-európai lázból és a hó
Hangtompító csöndjében a város
Akkorákat ásít, hogy elaludhatnék a nyelvén
Mert hogy is mehetnék el innen
Hisz olyan régen vagyok már vele
Hogy nem tudom mi lenne nélküle”³⁹

Az egyén környezetéhez kötöttsége és az el-nem-szakadás érzete leginkább a koráb-ban említett André Ferenchez és a „*meztalált otthon*” konstrukciójához kapcsolja e köl-teményt, még ha Mohácsi kötetének versanyaga általánosságban intellektuálisabb lírát hoz is létre, mint a popularitás irányába aktívabban tájékozódó André Ferencé. Mindkettőjük írásművészete vizsgálható egyfajta „egyetemvárosi líra” koncepció keretében, illetve szá-mos tematikai és formai-poétikai hasonlóság megfigyelhető az említett Mohácsi-kötet és a szintén 2018-ban – ugyanazon kiadónál és igen hasonló kivitelben – megjelent *szóta-gadó*⁴⁰ között, ugyanakkor a különbségekre is fontos felhívni a figyelmet.

Szabadversek gyűjteményeként mind a *hungária út, hazafelé*, mind a *szótagadó* „ha-dat üzen a nagy kezdőbetűknek”, ahogy Mekis János fogalmaz, ugyanakkor míg Mohácsi kötetét a „hosszúvers” poétikája és a történeti avantgárdal kialakított szerves kapcsolat-

ra épülő jelentésképzés uralja, André könyve szabadabb szerkesztést működtet,⁴¹ a hosszabb kompozíciók és a kompakt formák *variálódása* által adva a legtöbb izgalmat.⁴² Mohácsinál a város mint nyelvi konstrukció és társas reprezentáció szervezi egybe a szövegeket, de a kötet szerkezete nem különösebben virtuóz: inkább a versek metonimikus egymásmellettsége narrativizálja az olvasást. Ehhez képest André Ferenc könyvét nem „uralja” a hely, noha több szöveg is olvasható kifejezetten város-versként (*szilvafák, macskafelhő, vakondtúrás, fidget spinner, seöres wándor, vakondtúrás, zajszenyezés*); emellett a kötet szerkezete – a három hosszabb ciklus, majd a digitális „szabad ötleteket” tartalmazó *aki másnak verset* és című rész – koncepciózusságot ad a gyűjteménynek, kapcsolatot teremtve a klasszikus és modern magyar irodalom ciklusszervező metódusainak Csokonaitól Ady Endréig (és tovább) vezető hagyományával. Míg a *hungária út, hazafelé* beszélője – minden spontaneitása ellenére – jobbára a könyvekből táplálkozó író-olvasó-szerkesztő nyomdafestékhez idomuló szólama, a *szótagadó* versei hangsúlyozottan-vállaltan az élőbeszédhez közeli nyelvet beszélnek.

A sor persze folytatható lenne. Az igazán érdekes kérdés azonban az, hogy e két szerző két – sok szempontból hasonló, de legalább ennyire eltérő célú és kivitelezésű, rendkívül inspiratív – debütáló kötet után milyen irányban fejleszti tovább saját poétikáját, s e jövőbeni alakulástörténet mennyiben marad közel a városversek hagyományához.

Összegzés

■ Írásomban a nyelv és földrajzi tér 18-19. század óta felértékelődő politikai/irodalmi szerepének bemutatásán és Derrida azonosulással kapcsolatos vélekedéseinek kifejtésén túl arra tettem kísérletet, hogy néhány kortárs magyar városvers értelmezésével felvillantsam a jelenkori magyar irodalom regionalitás-diskurzusának néhány vonását. E költemények sokaságában találjuk magunkat szembe az egyén és környezet viszonyának problematizálásával, illetve e viszony színrevitelével, amely sok esetben nem pusztán a nyelven keresztül, hanem a nyelvi formulákba (szavakba, metaforákba, frázisokba, hasonlatokba) íródó tér- és emlékezetstruktúrák révén értelmeződik. Annak, hogy a kortárs magyarországi és határon túli, regionális tematikájú versekben erőteljesen reprezentálódnak azok a kérdések, amelyekről Derrida is beszélt, talán lehet még egy fontos tanulsága. A fenti elemzések arra is kiválóan rávilágítanak, hogy a kortárs irodalomban a regionalitás-tematika leginkább városi terek kapcsán artikulálódik, szemben a 18-19. század magyar irodalom hagyományával, melynek szövegeiben főképp természeti tájak (a Balaton, az Alföld vagy Erdély hegyvidékei) töltötték be ilyen funkciót.⁴³ Kapcsolódva Carl. E. Schorske híres elméletéhez, miszerint a város európai kultúrtörténete a 19. századot követően – „túl jön és rossz” – levetkőzte a morális értékítéletek általi értelmezéseket,⁴⁴ az itt elemzett versek is azt támasztják alá, hogy város a továbbiakban is a (késő) modern ember identitáskeresésének legfontosabb színtere marad.

■ JEGYZETEK

1. A tanulmány előadás formájában elhangzott a pécsi Irodalomtudományi Doktori Iskola *Jacques Derrida írásfilozófiája és nyelvfilozófiája* című kurzusának záró műhelykonferenciáján, 2019. december 12-én.
2. Lásd Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae* (1997–2011); Szálinger Balázs: *Zalai passió* (2000); Tompa Andrea: *A hóhér háza* (2010); Mohácsi Balázs: *hungária út, hazafelé* (2018); Térey János: *Káli holtak* (2018); Ungváry Rudolf: *Balaton nyaraló* (2019).
3. Balázs Imre József – Daray Erzsébet (összeáll. és szerk.): *Kolozsváros*. Jelenkor, Bp., 2019. (A továbbiakban: *Kolozsváros*)
4. Ernest Gellner: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Ford. Barabás András. Napvilág, Bp., 2009.
5. Benedict Anderson: *Elképzelt közösségek*. Ford. Sonkoly Gábor. L'Harmattan, Bp., 2006.
6. A. Gergely András: *A nemzeté válás programjai*. In: Uő: *Egy nemzetet az emberiségnek*. Magvető, Bp., 1987. 99–120.
7. Lásd Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris, Bp., 2007. 19–27.
8. Uo. 54–135.; Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2011. 325–346. (A továbbiakban: Trencsényi: *A nép lelke*)
9. Lásd Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*. Néprajzi Múzeum–Balassi, Bp., 1996.

10. Peter Sherwood: *Adalékok a nyelvében él a nemzet szállóige kialakulásához*. Magyar Nyelv 2019/1. 78–87.
11. Uo. 86–87.
12. Az ősi alkotmányra hivatkozás politikai beszédmódjáról lásd Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris, Bp., 2007. 16–17; *Politikai beszédmódok a 19. század elején*. In: Uő: *A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok*. Osiris, Bp., 2014. 53–83.
13. Zlinszky János: *A Szentkorona-eszme és története*. In: Tóth Zoltán József (szerk.): *A Magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón*. Szent István Társulat, Bp., 1999. 7–34.
14. Trencsényi: *A nép lelke*. 298–346.
15. Albert Réka: *Tájak és nemzetek*. MTA PTE Etnoregionális Kutatóközpont, Bp., 1997; Gyáni Gábor: *A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás*. Helikon 2010/1–2. 239–257.
16. Jacques Derrida: *A másik egy nyelvűsége*. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Jelenkor, Pécs, 1997. (A továbbiakban: Derrida: *A másik egy nyelvűsége*) Az előadás egy része már korábban, 1993-ban megjelent magyar nyelven, lásd Jacques Derrida: *A másik egy nyelvűsége*. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Jelenkor 1993/11. 949–966.
17. *A másik egy nyelvűsége* bizonyos fejezetei ebből a szempontból egy alternatív Derrida-életrajz töredékeként is olvashatók, ahogy a műhelykonferencia egyik résztvevője, Kvéder Bence is hangsúlyozta előadásában.
18. Derrida: *A másik egy nyelvűsége*. 45. Kiemelés az eredetiben.
19. Uo. 46. Kiemelés az eredetiben.
20. Uo. 47. Kiemelés az eredetiben.
21. Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. Kriterion, Buk., 1992.
22. Derrida: *A másik egy nyelvűsége*. 51.
23. Uo. 52. Kiemelés az eredetiben.
24. A kisebbségi irodalom fogalmáról lásd Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Kafka. A kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsonyi Judit. Quadmon, Bp., 2009.
25. A kötetről részletesebben lásd Radnai Dániel Szabolcs, *Beállunk a városképhe*, jelenkor.net, 2019. 11. 11. <http://www.jelenkor.net/visszhang/1525/beallunk-a-varoskepbe> [letöltés: 2020. 01. 15.]
26. „Övök a váratlan hézag, a sár-lyukak, / rögtönzött szemétdombok, / az udvarokban elszaporodott / alkalmi boltok, / penészes kócerájok, / a báli ruhák álomszigete, / a használt cipők kéjbarlangjai. / Lépten-nyomon szatócsüzletek; / fogkrém, púder, / karóra, s az itt felejtett személyzet, / fogdmegek, hegyes nyelvű eladónők, karónyi gyertyák, műhab krémesek.” Balla Zsófia: *Kolozsvár*. In: *Kolozsváros*. 56.
27. Uo. 57. Kiemelés tőlem – R. D. Sz.
28. A hetvenek évek erdélyi magyar irodalmának nemzedékváltási problémáihoz lásd Miklós Ágnes Kata: *A szóértés feltételei*. Komp-Press, Kvár, 2010.
29. Balla Zsófia: *Kolozsvár*. In: *Kolozsváros*. 61.
30. Egyed Emese: *Száz sor magány*. In: *Kolozsváros*. 109.
31. Uo. 109–110. Kiemelés tőlem – R. D. Sz.
32. Uo. 110. Kiemelés tőlem – R. D. Sz.
33. André Ferenc: *vakondtúrás*. In: *Kolozsváros*. 297–228.
34. Mohácsi Balázs: *hungária út, hazafelé*. Jelenkor, Bp., 2018. (A továbbiakban: Mohácsi: *hungária út*)
35. „[A]hol maradni és hazatérni akar, mert / számára nincs más angolvécé, se zuhanykabin a nagyvilágon e kívül.” Mohácsi Balázs: *megjegyzések a költeményépítés kérdéséhez*. In: Uő: *hungária út*.
36. Lásd még *apám pejlovon* (11.); *petőfi sándor* (67.).
37. Utóbbi értelmezést hangsúlyozta Milbacher Róbert a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet által szervezett „Szerelmem Pécs” konferencián, 2019 májusában.
38. Mohácsi Balázs: *a város négy nyelve délelőtt délután és este*. In: Uő, *hungária út*. 38.
39. Uo. 46.
40. André Ferenc: *szótagadó*. Jelenkor, Bp., 2018. Köszönöm André Ferencnek, hogy 2020 tavaszán, a COVID-19 járvány miatt zárva tartó könyvtárak idején és az akadozó könyvkereskedelem közepet eljuttatta hozzám a könyvet.
41. Mekis: i. m. 104.
42. *A szótagadóról* lásd Székely Örs: *szófogadó? (André Ferenc: szótagadó)* A Szem 2018. 07. 08. <https://aszem.info/2018/07/szofogado-andre-ferenc-szotagado/> [letöltés: 2020. 05. 07.]; Kustos Júlia: *Illeszkedés, tagadás, szkepszis*. Műút, 2018. 12. 12. <https://www.muut.hu/archivum/30212> [letöltés: 2020. 05. 07.].
43. Lásd Sárkány Oszkár: *A tájesszény változásai a magyar költészetben Petőfigig*. Kertész nyomdaja, Bp., 1935.
44. Carl E. Schorske: *The Idea of the City in European Thought: Voltaire to Spengler*. In: Uő: *Thinking with History. Explorations in the Passage to Modernism*. Princeton University Press, Princeton, 1998. 37-55.